

Симона ГЕРАСИМОВА-ЈОВАНОВСКА

ИНТЕРЕСОТ НА МАКЕДОНСКАТА ИСТОРИОГРАФИЈА ВО КОРИСТЕЊЕ НА СТРАНСКИ ИЗВОРИ – ПРИМЕРОТ СО ИСТРАЖУВАЊЕ ВО ВЕЛИКА БРИТАНИЈА

За подобро согледување на интересот на македонската современа историографија кон сведоштвата сочувани во странски архиви, а посебно кон тие во земјите кои имале значајно влијание на настаните и судбината, помеѓу другите, и на Македонија, би укажале дека, во овој поглед случајот со македонската историографија не е исклучен од ваквите настојувања и на историографиите од соседните на Македонија земји. Потребите на историчарите од Балканот за проучување на минатото на своите земји да се упатат во Државниот архив на Велика Британија во Лондон (Public Record Office) се согледани дури и на меѓународно ниво, така што, за да се задоволат потребите на научните работници од Балканот за побрз и полесен пристап до изворите, под заштита и со помош од УНЕСКО, а во соработка на неколку балкански земји, во Софија повеќе години делува Центар за меѓународни информации за извори за историјата на Балканот и Медитеранот (Centre d'information internationale sur les sources de l'histoire balkanique et mediterrannee-CIBAL). Во своите настојувања да собере што повеќе информации и да ги презентира истите преку соодветни печатени помагала, овој Центар покренал и неколку серии на изданија. Така, во серијата Балканика II, Инвентари и каталози (Balcanica II, Inventaires et catalogues) во Софија, во 1984 г., во соработка со Државниот архив на Велика Британија е објавен „Список на британски дипломатски документи за историјата на Балканот 1879-1905“ (List of British Diplomatic Records for Balkan History 1879-1905). Во поднасловот на овој прирачник е истакнато, дека овој Список е направен врз основа на општата преписка, класите: FO 32 (Грција); FO 103 (Црна Гора); FO 104 (Романија); FO 105 (Србија) и FO 78 (Турција). Според овој ред и се изнесени податоците и тоа: класата, годината, бројот на томот, од која земја или област, конзулат, дипломат и на што се однесуваат документите. Во почетокот на 10 страници е воведот во кој, покрај причините што го предизвикале објавувањето на прирачникот, се дадени основни објаснувања за архивата на Министерството за надворешни работи (Foreign Office) и можностите за нејзиното користење.

За да го олеснат истражувањето составувачите внесле и податок за тоа кој том како микрофилм се наоѓа во архивска или научна институција во Гр-

ција, Црна Гора, Романија, Бугарија, Србија или Турција. Така, во Грција во Атинската академија во Центарот за проучување на новата грчка историја (Acadimia Athinon, Kentron Erevnis Istorias Neotereou) на микрофилм биле на располагање сите томови од општата преписка - Грција, со тоа што во списокот се прикажани томовите од 508 до 770, кои го зафаќаат периодот 1879-1905. Ист е случајот и со Романија, а микрофилмовите од општата преписка - Романија се чувале во Генералната дирекција на државните архиви во Букурешт (Directia Generala a Arhivelor Statului, Bucuresti). За Србија и Црна Гора има податок дека е извршено микрофилмување но, микрофилмовите се чуваат во Државниот архив во Лондон, каде можат да се користат. Од обемната општа преписка - Турција во списокот за периодот 1879-1905 се прикажани томовите под број 2934 до број 5491. Нема податок за извршено микрофилмување за потребите на некоја институција во Турција, додека забележени се микрофилмувањата извршени за Бугарската академија на науките како и за Генералната дирекција на архивите при Министерскиот совет во Софија. Пред сè, снимена е општата преписка со Софија и таа со генералниот конзулат на Британија во Солун. Податок дека за потребите на научните работници во Бугарија се извршени обемни микрофилмувања во Државниот архив во Лондон, не само за периодот наведен во цитираниот Список, се наоѓа кај бугарските историчари кои наведуваат „значителна количина на документи од Државниот архив на Велика Британија, Министерството за надворешни работи, Политичка општа преписка“ се чуваат на микрофилмови во соодветна збирка во Централниот државен историски архив во Софија (види: Galina M. Borisova, *The Greek Political Crisis of 1920 and the British Diplomacy.-In: Relations et influences reciproques entre grecs et bulgares XVIII-e-XX siecle. Thessaloniki, 1991, p. 46*). Преписката на британските конзулати од територијата на Македонија била микрофилмувана не само за потребите на историчарите во Бугарија, туку и за Атинската академија.

Д-р Живко Аврамовски, од Институтот за современа историја од Белград, еден од истражувачите што посветил повеќе време на британските дипломатски документи, приредувајќи ги трите тома со годишни извештаи на британските амбасадори во Белград за периодот меѓу двете светски војни, во Предговорот ќе истакне: „Домашните извори за историјата на Кралството Југославија се нецелосни, бидејќи најважните фондови за политичката историја, какви што се архивите на граѓанските политички партии и за нејзината меѓународна положба, во добар дел се уништени или развлечени и однесени во странство во 1941 година кога членовите на владата и други политички личности бегаат од земјата. Поради тоа, за проучвање на историјата на Кралството Југославија во меѓувоенниот период, како на внатрешен политички така и на надворешнополитички план, големо значење добиваат странските архивски фондови, пред сè фондовите на големите европски сили. Затоа денес нема посериозна историска студија за нашата повоена историографија за Кралството Југославија која во значаен дел да не се базира на странски архивски извори.“ Откако ќе наведе дека архивите на сите големи европски сили се достапни за истражување и богати со документи, ќе констатира: „сепак, секако може да се рече дека најголемо значење има Британскиот

државен архив (Public Record Office) во Лондон, поради неговата сеопфатност, среденост, снабденост со информативни помагала и либерален режим во користењето на документите.¹

Што се однесува до македонската историографија, потребата од користење на архивска граѓа надвор од границите на Република Македонија била согледана уште во првите години од постоењето на Катедрата за историја на Филозофскиот факултет и Институтот за национална историја. Првите истражувања во Велика Британија ги направил д-р Христо Андонов-Полјански во 1958 год., кога користи стипендија од Британскиот совет, и од таа година отпочнува и неговата богата соработка со Архивот на Македонија (денес Државен архив на Република Македонија) со цел во Лондон, во Државниот архив и во Британската библиотека, да се пронајдат и микрофилмуваат или на друг начин копираат документи кои се однесуваат на Македонија. Вака широко поставената задача наметнувала не само обезбедување на престој во Лондон, туку и разработка на методолошки пристап во планираните истражувања. Со оглед на настојувањата да се врши комплексно истражување, не на одредени прашања од историјата на Македонија (во нејзините етнички граници), туку во целина, се пристапува кон хронолошко-фондовско истражување, т.е. за една година да се прегледаат фондовите во Државниот архив во кој се очекува дека има документи за Македонија и истите да се издвојат за копирање. Професорот Христо Андонов-Полјански отпочнатата соработка во 1958 г. ја продолжил до 1979 година, кога престојувал последен пат на истражување во Лондон.² Во Државниот архив истражувањата ги врши во фондот на Министерството за надворешни работи, со тоа што при истражувањата што ги направил во 1963 год. ги консултирал и фондовите: „Левантинска компанија“ и „Државни документи“ (State Papers). При последниот престој во 1979 г. поради веќе ретки можности за истражување проф. Полјански заокружувајќи го интересот за хронолошко-фондовско истражување со 1912 год. настојува да пронајде и копира и документи особено значајни и за периодот после 1918 година и Втората светска војна. Во хронолошко-фондовските истражувања во Државниот архив на Велика Британија учествувал и Љубомир Герасимов во 1969 г. и 1972 година (тогаш раководител на Архивот при Македонската академија на науките и уметностите) кој истражува и копира документи од фондот на Министерството за надворешни работи од периодот 1906 - 1911 год.³ Во 1995 г. настојувано е да се обноват овие истражувања со ангажирање на лица кои престојуваат подолго во Велика Британија и од кои, исто така се направени истражувања и копирања на документи за Македонија за периодот по 1945 година. Најнови

¹ Види: Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji - Godišni izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938*, Knjiga prva (1921-1930), Zagreb, Arhiv Jugoslavija-Globus, 1986, str. 11-12.

² Виолета и Љубомир Герасимови, *Соработката на професорот Христо Андонов-Полјански со Архивот на Македонија*, во кн.: Христо Андонов-Полјански- живот и дело - По повод 10-годишнината од неговата смрт, Скопје, Филозофски факултет, 1996, стр. 113 - 121.

³ Види: Public Record Office-London - Регести на документи за Македонија 1907-1908 г. Истражување на Љ. Герасимов 1969 г. - 4 свески и Истражување во ФО и ВО 1906-1913 од Љ. Герасимов, регести 1 свеска и Истражување во ФО 1909-1911 од Љ. Герасимов, регести 1 свеска.

и обемни истражувања во Државниот архив во Лондон од Македонија врши научниот советник од Институтот за национална историја д-р Тодор Чепреганов. Од сите овие истражувања во Државниот архив на Република Македонија денес на располагање е обемна микрофилмувана и на друг начин копирана архивска граѓа од Државниот архив на Велика Британија. Така во 1986 год. објавен е податокот дека како резултат на дотогашните истражувања добиени се од „- Велика Британија: 160.384 снимки и 6.315 ксерокс копии. Најголем дел од снимената граѓа е од Државниот архив на Велика Британија од фондвите: Министерство за надворешни работи, Министерство на војната итн. Граѓата се однесува на периодот 1800-1926 година и незначителен дел на периодот 1939-1945.“⁴ Преку објавувањето на одделни збирки со документи истите се прават достапни не само на заинтересираните научни работници, туку и за пошироката јавност. Познати се збирки со документи што ги подготвуваат и објавуваат самите нивни создавачи, во случајов Министерството за надворешни работи, научни установи, архиви и поедини научни работници. Во случајот со Министерството за надворешни работи, т.е. Владата на Велика Британија за периодот до Првата светска војна би укажале на многу користената серија „Извештаи и документи“ (Account and Papers), во која се и сериите „Correspondence respecting the Affair of South-Eastern Europe-Turkey“ . За периодот меѓу двете светски војни од 1950 година наваму се објавуваат „Документи за британската надворешна политика, 1919-1939“ (The Documents on British Foreign Policy, 1919-1939) во неколку серии.

Од обемните и повеќекратни истражувања на проф. Христо Андонов Полјански, вклопувајќи се во програмата за издавачка дејност на Архивот на Македонија, произлегоа и првите зборници со британски дипломатски документи за историјата на македонскиот народ. Така, во 1968 г. е отпечатен првиот том со 110 документи од периодот 1797-1839 г. донесувајќи ги истите на англиски и превод на македонски јазик, снабдени со сиот неопходен научен апарат.⁵ Во вториот том веќе се презентирани 182 документа од периодот 1840-1847 г. и тоа само во превод на македонски јазик⁶. Со објавувањето на третиот том проф. Андонов-Полјански успеа да ја заокружи планираната четврта серија. Во него за периодот 1848-1856 год. се објавени 258 документи со повеќе прилози, само во превод на македонски јазик.⁷ Интересот на научниот советник во Институтот за национална историја д-р Тодор Чепреганов поврзан со неговите истражувања на историјата на македонскиот народ во текот на Втората светска војна и после истата, ја збогати македонската ис-

⁴ Архив на Македонија 1951-1986. Јубилејно издание по повод 35-годишнината на Архивот на Македонија, Скопје, 1986, стр. 81.

⁵ Британски документи за историјата на македонскиот народ. Под редакција на Христо Андонов-Полјански, Том I (1797-1839)- Скопје, Изд. Архив на Македонија, 1968-320 стр.

⁶ Британски документи за историјата на македонскиот народ. Под редакција на Христо Андонов-Полјански. Серија четврта (1840-1856), Том II (1840-1847).- Скопје, Изд. Архив на Македонија, 1977- 304 стр.

⁷ Британски документи за историјата на македонскиот народ. Под редакција на Христо Андонов-Полјански. Серија четврта (1840-1856). Том III (1848-1856)-Скопје, Изд. Архив на Македонија, 1982-484 стр.

ториографија не само со студии, туку и со зборници со британски документи кои расветлуваат значајни моменти од најновата историја и сега се достапни до најширокиот круг заинтересирани лица. Во издание на Институтот за национална историја е објавен првиот том со вкупно 84 документи во превод на македонски јазик.⁸ Вториот том веќе опфаќа подолг период и содржи 46 документи во превод на македонски јазик.⁹ Двата тома покрај неопходните воведни напомени се снабдени и со сиот неопходен научен апарат за вакви изданија. Во третиот том со документи за Велика Британија и Македонија, за периодот 1941-1945 година објавени се документи кои се однесуваат на македонското автономно движење во Севрозападна Грција.¹⁰

Продолжувајќи го подготвувањето на збирки со документи пронајдени во Државниот архив на Велика Британија со наслов „Велика Британија и Македонија. Документи“, д-р Тодор Чепреганов објавува во 2000 год. том кој содржи 406 документи од британските воени мисии во Македонија 1942-1945 год.¹¹ Во овој том, како што наведува и самиот приредувач, објавените документи се пронајдени во фондските во Државниот архив на Велика Британија: Министерство за надворешни работи (Foreign Office Papers, FO 371, General Political Correspondence of the Southern European Department); Министерството на војната (War Office Papers WO 202: Military Headquarters Papers; Military Missions; WO 204 Allied Forces Headquarters) како и фондот Извршување на специјални операции (Special Operation Executive-Operations in the Balkans HS 5) чие користење станало достапно во 1997 година. За комплетирањето на овој значаен труд помогнало и истражувањето направено во Кралскиот колеџ во Лондон (King's College- Lidde Hart Centre for Military Archives) во кој архив се наоѓаат сеќавања и документи на членови на британските воени мисии кои престојувале на територијата на Македонија. Д-р Т. Чепреганов ги користел фондските: Mayers papers, Evans papers, Prentice/Wickstead papers. Примерот со последниот том со британски документи за Македонија, приреден од д-р Т. Чепреганов, е уште еден силен доказ колку се значајни и неопходни истражувањата во Државниот архив во Лондон особено за пополнување на празнините во македонската историографија.

Државниот архив на Република Македонија во настојувањето да продолжи со објавувањето на британски дипломатски документи со ангажирање на д-р Драги Ѓоргиев во 2003 година го објави том 4.¹² Во редак-

⁸ Велика Британија и Македонија (18 август 1944-8 мај 1945), Документи, Том I. Избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов,-Скопје, Изд. Институт за национална историја, 1995-214 стр.

⁹ Велика Британија и Македонија, мај 1945-ноември 1948. Документи, Том II. Избор, превод и редакција: д-р Тодор Чепреганов-Скопје, Изд. Институт за национална историја, 1996-180 стр.

¹⁰ Велика Британија и Македонија. Македонското автономно движење во Северозападна Грција: Неговата поставеност и сегашна историја 1941-1945. Документи, т. III. Избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов, Скопје, Институт за национална историја, 1998 - стр.

¹¹ Британските воени мисии во Македонија. Документи, 1942-1945. Избор, превод и редакција д-р Тодор Чепреганов-Скопје, Изд. Државен архив на Република Македонија-Матица македонска, 2000- 502 стр.

¹² Британски документи за историјата на Македонија, том 4 (1857-1885). Редакција м-р Драги Ѓоргиев. Скопје 2003, 706 стр.

ција на истиот Д. Ѓоргиев од Државниот архив на Република Македонија во 2002 година е објавена и тематска збирка со британски дипломатски документи.¹³

Проф. д-р Христо Андонов-Полјански во прилог на неговата студија „Велика Британија и македонското прашање на Париската мировна конференција во 1919 година“ објави 20 документи со прилози од Државниот архив во Лондон, како и два извода од статии на весникот „The Times“ и 14 прилози објавени во книги, кои според негов избор ја надополнуваат презентираната научна студија.¹⁴

Одделни настани од минатото на македонскиот народ можеа да бидат расветлени и со објавувањето на поедини значајни документи пронајдени во Државниот архив на Велика Британија. Во овој поглед познати се повеќе прилози, меѓу кои би ги навеле оние на проф. д-р Христо Андонов-Полјански¹⁵, на проф. Данчо Зографски¹⁶, на д-р Тодор Чепреганов¹⁷, потоа на м-р Далибор Јовановски¹⁸, Симона Герасимова¹⁹, Александра Илиева.²⁰

¹³ Британските конзули во Македонија, 1797-1915 година. Документи. Редакција м-р Драги Ѓоргиев, избор и превод м-р Д. Ѓоргиев и Зорица Божиновска, Скопје 2002, 469 стр.

¹⁴ Андонов-Полјански, Христо - Велика Британија и македонското прашање на Париската мировна конференција во 1919 година-Со избор од документацијата-, Скопје, Изд. Архив на Македонија, 1973, 167 стр.

¹⁵ - Еден непознат статистички преглед за населението во Битолскиот вилает од 1897 година-Годишен зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, кн.21,1969,стр.73-119.- самиот преглед е објавен како факсимил;

-Англиските дипломатски извештаи за текот на Илинденското востание во Битолскиот револуционерен округ- Современост, Скопје, 1958, VIII, бр.7-8, стр. 728-738;

-Кон британските извештаи за воените аспекти на Илинденското востание-Годишен зборник на Фил. Фак., Скопје,1983, кн.1о, стр. 5-32;

-Британски сведоштва за дипломатски спор околу прашањето за престојот на Даме Груев и на другите македонски младинци во Белград- Историја, 1981, XVII/2, str.25-29;

-Предлог од 1917 година за формирање на „Македонска република“- Гласник на ИНИ, Скопје, 1981,XXV/2-3, стр.293-309;

-Еден извештај од 1920 година за ситуацијата во Солун и во Приморска Македонија-Годишен зборник Фил.фак., Скопје, кн.23,1971, стр.133-150 и 25 факсимила;

-Ѓорче Петров и проблемот на неговото убиство-Годишен зборник Фил.фак., Скопје,1982, кн.8(34),стр.7-24.);

¹⁶ -Извештаи на британските конзули во Битола од шесетите години на XIX век-Гласник ИНИ, Скопје,1976, XX,1,стр. 211-251;

-Битолската и скопската област во британски документи од 1860 година-Годишник на Економскиот факултет, Скопје, 1977, XX, стр.23-59;

-Британските воени мисии во Вардарска Македонија за време на НОБ-Гласник ИНИ, Скопје, 1982, XXVI, 1,стр.91-109;

¹⁷ - Меморандум на Антони Идн министер за надворешни работи на Велика Британија за македонското прашање- Гласник ИНИ, Скопје, 1991, XXXV/1-2,стр.117-124;

-Документ за состојбата во Македонија од британскиот вицеkonzул во Скопје (јануари 1941 година)-Гласник ИНИ, Скопје,1999,XLIII, 2,стр.123-138;

-Документи од британскиот конзул во Македонија Бернард Гири за македонското прашање,Историја,Скопје,2000, XXXVI,1-2, стр. 97-100.);

-Тодор Чепреганов-Наде Молеровиќ, Еден документ од Министерството за надворешни работи на Велика Британија за интересните сфери на Балаканот во текот на Втората светска војна, Историја, Скопје, 2001, XXXVII, 1-2, стр. 83-89.

¹⁸ -Положбата во Македонија во седумдесетите години на XIX век според видувањата на еден Грк- Историја, Скопје,1998/1999, XXXIV/XXXV, 1-4, стр.127-132;

При наведувањето на објавени збирки со документи од Државниот архив на Велика Британија, а кои се однесуваат на историјата на македонскиот народ, има место да се наведат и збирки со вакви документи објавени во соседните земји на Македонија, со одредена цел. Така во 1993 година во Софија во издание на Македонскиот научен институт - Софија и Институтот по историја при БАН е објавен зборник со 115 документи и повеќе прилози за периодот 1878-1893 г., а кои во најголем дел се од британскиот конзул во Солун и се однесуваат на Македонија²¹. Во Солун, во издание на Институтот за балкански студии во 1993 г. е објавен зборник со документи кој содржи и британски дипломатски извештаи поврзани со Илинденското востание со наслов "Настаните од 1903 година какви што се претставени во преписката на европските дипломати"²².

Најпосле, особено внимание заслужуваат и изданија со британски дипломатски документи, а кои се однесуваат на поширока територија во кој е опфатена и Македонија. Во овој поглед добар пример е книгата подготвена од д-р Живко Аврамовски во три тома во која се објавени годишните извештаи на Британската амбасада во Белград за периодот 1921-1940.²³

- Акцијата на Атинскиот силогос за поддршка на барањата за територијално проширување на Грција пред почетокот на Берлинскиот конгрес- Годишен зборник Фил.фак., Скопје, 2000, кн.27(53), стр.73-79;

- Еден британски документ за наслението во Македонија од 1897 година, Историја, Скопје 2001, XXXVII, 1-2, стр. 79-82.

- Два британски документа за обидите на Грција во осумдесеттите години на XIX век да придобие некој од големите сили за остварување на своите аспирации во Македонија.- ГЗФФ, Скопје, 2001, кн. 28 (54), стр. 31-38.

- Еден британски документ за грчко-бугарските односи и Македонија од осумдесеттите години на XIX век.- Историја, 2002, XXXVIII, 1-2, стр. 103-105.

- Британски документи за апсењето и ослободувањето на Христо Татарчев.- Историја, 2003, XXXIX, 1-2, стр. 157-159.

¹⁹ Извештај на еден британски дипломат од 1949 г. за генералот Михајло Апостолски-Историја, 1998/1999, XXXIV/XXXV, 1-4, стр.133-136.

- Еден предлог за решавање на македонското прашање на претстојната Мировна Конференција од декември 1918 година.- историја, 203, XXXIX, 1-2, стр. 145-151.

²⁰ Британски документи за Македонија во 1904 година- Литературен збор, Скопје, 1980, XXVII, 4, стр. 71-78.

²¹ Британски дипломатически документи по Български национален въпрос, Том I (1878-1893). Съставители: Весела Трайкова, Александър Гребенаров, Румен Караганев, Румяна Прахова-София, 1993, 380 стр.- документите се предадени во оригинал и во превод на бугарски јазик.

²² The Events of 1903 in Macedonia as Presented in European Diplomatic Correspondence, with an introduction by Basil C. Govnaris- Thessaloniki, 1993, 128 стр.

²³ Živko Avramovski, Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938. Izd. Arhiv Jugoslavije - Globus, Zagreb- Knjiga prva (1921-1930); knjiga druga (1931-1938); knjiga treća (1939-1940).